

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

2018

TIMARAKA: 70

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na 26 wa tipheji.

PHEJI RA VUXOKOXOKO NA SWITSUNDZUXO

Hlaya swiletelo leswi u nga si sungula ku hlamula swivutiso.

1. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji leyi landzelaka kutani u fungha tinomboro ta swivutiso swa tibuku leti u dyondzeke tona lembe leri. Endzhaku ko endla tano, hlaya swivutiso swoleswo kutani u hlawula leswi u lavaka ku hlamula swona.

2. Papila leri ri na SWIYENGÉ swa MUNE:

XIYENGÉ XA A: Novhele	(35)
XIYENGÉ XA B: Ntlangu	(35)
XIYENGÉ XA C: Swirungulwana/Swihungwana	(35)
XIYENGÉ XA D: Vutlhokovetseri	(35)

3. Hlamula SWIVUTISO SWIMBIRHI ntsena, xivutiso XIN'WE ku suka eka SWIYENGÉ swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.

XIYENGÉ XA A: NOVHELE

Hlamula xivutiso xo huma eka novhele leyi u yi dyondzeke.

XIYENGÉ XA B: NTLANGU

Hlamula xivutiso xa ntlangu lowu u wu dyondzeke.

XIYENGÉ XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

Hlamula swivutiso HINKWASWO swa swirungulwana/swihungwana.

XIYENGÉ XA D: VUTLHOKOVETSERI

Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka switlhokovetselo HINKWASWO.

Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

4. Landzelela swiletelo leswi nga emasungulweni ya XIYENGÉ XIN'WANA na XIN'WANA hi vukheta.
5. Nombora swivutiso swa wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
6. Sungula XIYENGÉ XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
7. Nkarhi lowu pimanyetiweke: Tirhisa timinete ta kwalomu ka 60 eka XIYENGÉ XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

XIYENGE XA A: NOVHELE		
Hlamula swivutiso swa novhele leyi u yi DYONDZEKE.		
NOMBORO YA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Ndzi ngo tinciki!</i>	35	5
XIYENGE XA B: NTLANGU		
Hlamula swivutiso swa ntlangu lowu u wu DYONDZEKE.		
2. <i>Byokota Madlayisana</i>	35	8
3. <i>Ku dyela nyama ematlukeni</i>	35	11
XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swirungulwana HINKWASWO.		
4.1 'Ndzi ni timfanelo'	17	14
NA		
4.2 'Ndzi tlakuseni ...!'	18	15
KUMBE		
5.1 'N'wana wa vanhu'	18	17
NA		
5.2 'Ndlela ya nyasume'	17	18
XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI		
Hlamula swivutiso leswi vutisiweke eka swithokovetselo HINKWASWO.		
6.1 'Kumbe a ndzo lorha'	18	20
NA		
6.2 'Masasana'		22
KUMBE		
7.1 'Xifaki'	17	23
NA		
7.2 'Vunene bya vakwetsimi'	18	25

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO U HLAURILE SWIVUTISO HI MFANELO:

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa nghwaju ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

NONGONOKO WO TIKAMBA			
XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NOMBORO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (✓)
A: NOVHELE (Swivutiso swa ximbangu)	1	1	
B: NTLANGU (Swivutiso swa ximbangu)	2–3	1	
C: SWIRUNGULWANA/ SWIHUNGWANA (Swivutiso swa ximbangu)	4–5	1	
D: VUTLHOKOVETSERI (Swivutiso swa ximbangu)	6–7	1	
LEMUKA: Tiyisisa leswaku u hlamurile swivutiso eka swiyenge SWIMBIRHI ntsena.			

XIYENGE XA A: NOVHELE**XIVUTISO XA 1: NDZI NGO TINCIKI! – FA Thuketana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

A ndzi languteri ku rivaleriwa eka wena nkata mina hikuva ndzi ku dyohele ngopfu. Eka wena ndzi ve tani hi mhungubye leyi funengeleke dzovo ra nyimpfu, ndzi ku kanganyisile ni ku ku tumbelela. Murhandziwa, a wu ndzi nyike mbilu ya wena hinkwayo, u ndzi rhandzile hi mbilu ya wena hinkwayo, kambe ndzi thyakise rirhandzu rhelero, ndzi tlange hi rona.

5

Kunene a hi nga ha vonani N'wa-Ntekele murhandziwa hikuva a ku na n'anga, ndzi ta fela kwala. Ntsena swi tive leswaku ni ku biha kwanga, emakorhweni ya mbilu ya mina, exivindzini xa yona, i vutshamo bya wena, hilaha u fumaka kona. Ndzi ku rhandzile Nayi, ...

Ndzi tsala papila leri ndzi ri karhi ndzi khapa-khapa mihloti, kambe mihloti ya mina a hi ya nchumu hikuva a hi yona yi nga hlangulaka leswi ndzi nga ku endla swona, a hi yona yi nga ndzi kutsulaka laha tiheleni ndzi nga kona.

10

Hambanini Nayi wa mina, hambanini. Mikateko hinkwayo ya tilo a yi ku nele. Ntsena u nga ndzi rivari emikhongelweni ya wena. Khongelela moya wa mina leswaku wu etlela hi ku rhula etikweni ra mindzhuti. Ndzi hava marito lama nga hlamuselaka hi xitalo ku enta ka rirhandzu leri ndzi ku rhandzaka ha rona, hikwalaho ndzi pfumelele ndzi heta papila leri hi ku vula ndzi vuyelela leswaku ndza ku rhandza, ndza ku rhandza, ndza ku rhandza.

15

Wa wena

la nge tiheleni.

20

- 1.1 Xana i mani mutsari wa papila leri? (1)
- 1.2 Hlamusela hi ku komisa leswi endleke leswaku mutsari wa papila leri a gimeta papila ra yena hi ku vula leswaku, 'Wa wena ... la nge tiheleni'? (2)
- 1.3 I yini lexi poniseke munhu loyi a boxiweke eka 1.1 ku va a tikuma a humile eka ndhawu leyi a a ri eka yona? (1)
- 1.4 Hlamusela leswi papila ri nga fikisa xiswona eka loyi a ri tsaleriwe yena. (2)
- 1.5 Hlamusela swilo SWIMBIRHI hi vumunhu bya mutsari wa papila leri. (2)
- 1.6 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka leswi humeleleke mutsari wa papila na loyi papila a ri tsaleriwa yena eku heteleleni? (2)
- 1.7 Kombisa hi ku hetiseka leswi mutsari wa papila a vula swona loko a ku: '... ndzi ve tani hi mhungubye leyi funengeleke dzovo ra nyimpfu.' (2)

- 1.8 Ntlimbo wa le ndzeni i xiphiko lexi ximunhuhatwa xi ngo tivangela. Nkulukumba Ntekele hi nga vula leswaku a a ri na ntlimbo wa le ndzeni. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku seketela hi leswi nga etsalweni. (2)
- 1.9 Kanela nkoka wa ku va mutsari a tirhisile papila ku va a hlamusela mahanyelo na swiendlo swa munhu loyi a tsaleke papila leri nga laha henhla. (2)
- 1.10 Ku va mutsari a vuyelela marito ya ku, '... ndza ku rhandza, ndza ku rhandza, ndza ku rhandza', emakumu ka papila ra yena swi khumba njhani matitwelo ya wena. Tihela u paluxa nkoka wa endlelo leri. (3)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA B

Hi siku leri tlhandlamaka, ndzhaku ka ku sweka swakudya swa nhlikanhi, Manayila o namba a hlamba, a va a ku tovela ndlela, a kongoma evuyima-tibazi leti a ti ya eGezina eka va-Lefty. Nkateko wa yena, a u te loko a fika, a kuma ku yime bazi ya nkarhi wa mbirhi hi ndzhenga, hi loko a namba a yi tala ehenhla. Ina, u fanele ku ya vonana ni makwavo Mpfuleni. 5

Tani hilaha swi talaka ku va hakona, loko munhu a kala a kuma ndlela yo phuvula eka mhaka leyi a yi n'wi dya, Manayila a a twa a tsakile. Ni nimpundzu loko a pfuxelana ni tata wa yena loyi a a languteka a ri ni tingana naswona a punyarile, swi tikomba handle ka ku kanakanisa leswaku a a nga helanga hi ku byi swinya, u pfuxelane na yena xikandza xa yena xi lo nchanamanaaaa, ongeti a ku vanga na mhaka yo karhata exikarhi ka vona hi xatolo ka kona. Leswi swi hlamarise nkulukumba Ntekele loyi a a langutele ku n'wi vona a rhwale nomu, xikandza xa yena xi ri karhi xi visungana a ri karhi a endla vukukurukukuru, ku komba ku pfimba chelele. Ina, nkulukumba Ntekele u hlamale ngopfu, a nga twisisi leswaku ntsako lowu a wu vonaka exikandzeni xa Manayila a wu ri wa yini. 10 15

Ina, Manayila a a tsakile hikuva tlhuthuma leri a ri ri embilwini ya yena ri n'wi sivela ku tsaka a ri sukile, a ni le ndzeni ka bazi loko bazi yi ri karhi yi handza ehansi, ...

- 1.11 Hi rihi 'tlhuthuma' leri mutsari a vulaka leswaku Manayila a langutanile na rona? (2)
- 1.12 Hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini nkulukumba Ntekele a a languteka a punyarile. (2)
- 1.13 Hlamusela hi ku komisa xivangelo xa ku va nkulukumba Ntekele a tikumile a ri eka xiyimo lexi u xi boxeke eka 1.12. (2)
- 1.14 Ku va Manayila a tikuma a tsakile eka siku leri swi languteka swi hlamarisa tata wa yena. Xana u nga vula yini hi vumunhu bya Manayila? (2)
- 1.15 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya Manayila na Mpfuleni. (2)

- 1.16 Muluthanyi i ximunhuhatwa lexi vangaka dzolonga exikarhi ka ximunhuhatwankulu na xisihalari. Hi ku vona ka wena i mani u nga vulaka leswaku i muluthanyi eka tsalwa leri naswona hikokwalaho ka yini? (2)
- 1.17 Swiendlo swa nkulukumba Ntekele endyangwini wa yena swi humelerisa tlhelo rin'wana ra vakhongereri. Hi rihi tlhelo ra kona?
- Hlawula XIN'WE eka leswi landzelaka:
- A Van'wana va pfumerile ku tlula mpimo lero va endla leswinene ntsena.
  - B Van'wana vo yela ku ya tatisa nhlayo ekerekeni, a va pfumelangi swi hetiseka.
  - C Vakhongereri hinkwavo ekerekeni va yisa ku voniwa.
  - D Vakhongereri va hanya hi kurhula na mindyangu ya vona. (2)
- 1.18 Ku rhandza ngopfu ku tekeriwa ehenhla swi na khombo. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi swi nga eka tsalwa. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**XIVUTISO XA 2: BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

MAGAMANA:	Hatlisa u pfala nomu M'sapa, kasi rihuhu ra wena ro pfuka? Ri vona ko' ku hluka ka mirhi xana? A wu swi voni leswaku u humile entileni wa leswi vulavuriwaka?	
M'SAPA:	Ndzi khomele Gaza, timhaka na tona ti pfa ti hi nyanyula hi nga ha tivi na lexi hi xi vulavulaka.	5
MAGAMANA:	N'wina vanhu va mina tivani leswi: Tiko i ra mina, vanhu i va mina, nawu lowu fumaka tiko leri i wa mina. Hinkwaswo i swa mina, lexi nga ri ku xa mina i xibakele lexi nga dlaya ndhuna, xona i xa mubohiwa loyi. Hi ku rhandza ka mina ndzi ta vevukisa nawu lowu nge: 'Tihlo hi tihlo', hikuva ndzi kumile vumbhoni byin'wana lebyi vonakaka byi ri ntiyiso ku va rifu ra ndhuna ri humelerile.	10
	(<i>Vanhu va hlamala.</i>) Vumbhoni bya kona hi lebyi: (<i>Ku ku whii!</i>) Ndzi humile ni tindhuna ta mina leti a ndzi ti hlengeletile ndzi nga si ta laha ehubyeni. Hi fambile hi ko hi ya fika eka n'anga ya tino rin'we hi vutisa hi ta rifu ra ndhuna, kutani yena u te ku na M'bvexa laha tikweni, M'bvexa loyi u fambafamba nivusiku a celetela mirhi ya yena emitini ya swifumi. Hi ndlela leyi M'bvexa loyi u navela rifumo ra vona. Loko a zela a chela murhi wolowo hinkwavo lava endzelaka muti wolowo va fanele va hambana hi nyimpi ku fana ni leswi nga humelela eka Mavundza.	15
RITO:	(<i>Ri huma entshungwini.</i>) Kasi hi ngheneriwile?	20

- 2.1 Nyika vito ra mubohiwa loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu. (1)
- 2.2 Hlamusela hi ku komisa leswaku munhu loyi a a lo endla yini ku kala a vuriwa mubohiwa? (2)
- 2.3 Xana nsati wa mubohiwa loyi a a tirha kwihi? (1)
- 2.4 Xana wanuna loyi wa mubohiwa a a ya lava yini emutini wa n'anga hi siku leri ku humeleleke mhangu leyi nga n'wi hundzula mubohiwa? (1)
- 2.5 Nyika xiboho lexi tekiweke hi mubohiwa loyi eka nsati wa yena endzhaku ka loko a nga ha voniwangi nandzu. (1)
- 2.6 Hi twa hosi yi ku: 'Ndzi ta vevukisa nawu wa tihlo hi tihlo.' Xana nawu lowu a wu tirha loko munhu a endlile yini? (2)
- 2.7 Hlamusela vumunhu bya Gezani Maluleke. (2)
- 2.8 Ntlimbo wa le handle i xiphiqo lexi ximunhuhatwa xi vangeriwaka hi ximunhuhatwa xin'wana. Kombisa ntlimbo lowu N'wa-Rimbelule a ri na wona evukatini bya yena. (2)

2.9 Vasati va Mavundza a va ya lava yini eka Mathebula?

Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.

A A va ya kombela ndhawu yo tshama.

B A va ya kombela swakudya.

C A va ya enkosini.

D A va ya xavelela Mathebula leswaku a rivalela Mavundza.

(1)

2.10 Nyika matitwelo ya wena ehenhla ka matikhomelo ya nsati wa munhu loyi a vuriwaka mubohiwa eka ntshaho lowu nga laha henhla.

(2)

2.11 Xana wena u yima na yona mhaka ya nawu wa 'tihlo hi tihlo' lowu a wu tirhisiwa etikweni ra hosi Magamana ke? Seketela nhlamulo ya wena.

(2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

MAGAMANA:	(A <i>n'wi miyeta</i> .) Yima kwalaho Thebuyi. He wena wansati, xana hi swona leswi nuna wa wena a vulaka swona? (Makhanana <i>a ku whi, a ri karhi a copetacopeta</i> .)	
MAZIBUKO:	Vulavula noyi ndzina.	
MAGAMANA:	Mazibuko pfala nomo a wu si nyiketiwa. (Mazibuko <i>a miyela</i> .) He wena wansati tiva leswaku xivandla lexi hi nga eka xona xi hlawulekile. A hi le ku swekeni ka matshopetana laha. Ndzi hlamule u nga si huma hi xuva ra ntlhavo.	5
MAKHANANA:	(A <i>vulavula a ri karhi a mpfikula</i> .) Hi ... Hi ... swo ...	
MAGAMANA:	Vulavula mani, mi dlaya vanhu mi tlhela mi nyenyela loko swi bihile.	10
MAKHANANA:	Hi ... swona. I ... ntiyiso.	
VANHU:	Se a wa ha hlwerisa hi yini?	
MAZIBUKO:	(A <i>hlevetela</i> .) Dyi ni nkanu dyiphyembye ledyi.	
MAGAMANA:	Yana emahlweni Mathebula, hikuva a hi si kolwa.	15
MATHEBULA:	Hi nkarhi wolowo Maluleke u vule leswi: 'Nuna wa wena a hi nchumu no va nchumu. Xo xisetela vanhu xi vula leswaku xi tirha eJoni. A ku na xa Joni xa la! Xana u ri a xi to zela xi famba hi hovhorolo yo hlakala loko a xi tirha ntirho wo chaviseka. Ntirho wa xona ndza wu hlahluva. Wu nga va wu ri wo olela nkuma eDube'. Makhanana yena u lo yingisela a nga kaneti nchumu, hikuva a humbiwile mano.	20

2.12 Xana vanhu lava va vulavula va ri kwihi?

(1)

2.13 Hlamusela leswi a swi humelela hi siku leri eka mbangu lowu a va ri eka wona.

(2)

2.14 I mhaka yihi leyi khunguvanyiseke Mathebula loko a tumberile ehansi ka murhi ?

(2)

- 2.15 Xana i mani loyi a poniseke Mathebula hi ku byela hosi leswi humeleleke siku Gezani a loveke hi rona? (1)
- 2.16 Kombisa hi vuenti vumbhoni lebyi byi nyikiweke hosi lebyi endleke leswaku yi cinca xigwevo lexi a yi xi ehleketile ehenhla ka Mathebula. (2)
- 2.17 Hlamusela vumunhu bya Mathebula hi ku komisa. (2)
- 2.18 Xana swa khorwisa leswaku rifu ra Gezani ri vangiwele hi swibakele swa Mathebula ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 2.19 Mavulavulelo ya Mazibuko ya leswaku, 'Dyi ni nkanu dyiphyembye ledyi' ma hi paluxela yini hi yena? (2)
- 2.20 Seketela nhlamuselo ya xivulavulelo xa: 'Va tshika xo khoma hi voko xa le mbilwini a va tshiki,' hi swiendlo swa Makhanana na Mavundza. (2)
- 2.21 Xana munhu wo fana na Mavundza u nga n'wi twela vusiwana eka xigwevo lexi a langutanile na xona xo dlayiwa? Seketela nhlamulo ya wena hi ku nyika matitwelo ya wena eka mhaka leyi. (2)
- [35]**

XIVUTISO XA 3: KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

	(Vamanana lava va fambile va ya yimela thekisi yo ya ekaya. Va fikile va sweka leswi va nga swi xava va phamela Piet na Vukosi. Xixevo a xi ri xa homu na xa huku. Vukosi a a tilavela miroho na mihandzu. Piet yena u dyile mpandzwa wa leswi a swi phamiwile. Lavan'wana va dyile va heta mimpandzwa kutani va ngenela vhinya hakunene. Kambe na loko swa ha lulamisiwa swakudya a va pfa va susa vuloyi eka vhinya. Ku fika hahani wa Piet, Vhakisa. U ambele xitlhekutana a xi funengeta hi nceka wa n'wamajavula. U ambele na yele ehenhla a tlhela a boha duku ra khanika. Emilengeni u ambele masandhasi yo basa.)	5 10
VHAKISA:	Ndzawinee eka Munene!	
XILAVI:	Nghenani! Ha amukela.	
VHAKISA:	Ya, mi amukela yini? (U vula hi ku rhula sutukheyisi.)	
MA'AM JOYCE:	(Himpfhuka a nga tshama a nava milenge kwala ndlwini.) A a nghene a tshama. (U vula hi rito ro debya, u minya khoswa ra vhinya enghilazini. Va vuyisana, Xilavi na Vhakisa. Piet na Vukosi va tshamile emasofeni va ha yimele ku vuyisa Vhakisa.)	15
PIET:	Hi n'wina hahani? Mi kale mi ta fika la ka mina, mi hi tele na yini?	
VHAKISA:	Ndzi fikile. Hi mina yaloyi. A ndzi rhumisangi!	
PIET:	Hi ta titwisa namuntlha, ku fikile letikulu namuntlha ti ta kandziya laha kaya.	20

- 3.1 Boxa mbangu lowu n'wangulano lowu wu humelelaka eka wona. (1)
- 3.2 I ncini xi nga endla leswaku vanhu lava va tikuma va ri eka ndhawu leyi? (2)
- 3.3 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Ma'am Joyce na Xilavi. (1)
- 3.4 Mutsari u vula yini loku a ku, 'Va vuyisana, ...'?
Hlawula nhlamulo leyi yi nga yona eka leti landzelaka:
- A Va tswontswana.
B Va vukarhana.
C Va pfluxelana.
D Va qhavulana. (1)
- 3.5 Xana nyama leyi a va dya yona a yi huma kwihi? (2)
- 3.6 Maambalelo ya Vhakisa ya hi byela yini hi mbangu lowu a humaka eka wona. (2)
- 3.7 Xana ku na ku yelana kwihi exikarhi ka vito ra Xilavi na swiendlo swa yena ke? Seketela. (2)

- 3.8 Hlamula HI SWONA kumbe A HI SWONA kutani u seketela nhlamulo ya wena.
Vukosi i munhu wo xixima. (2)
- 3.9 Xana marito lawa ya hi byela yini hi xiyimo xa Ma'am Joyce?
'U vula hi rito ro debya, ...' (1)
- 3.10 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini mutsari a thyile ximunhuhatwa Joyce vito ra 'Ma'am Joyce' ke? (2)
- 3.11 Xana u nga vula yini hi vumunhu bya Vhakisa eka ntlangu lowu? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

MA'AM JOYCE:	Se ndzi vuyile hi le Kremetart, Vukosi u kumile n'wana.	
MZAMANI:	I mhaka leyinene yoleyo. I n'wana wa muyini, mufana kumbe nhwanyana, i swa rini?	
MA'AM JOYCE:	I mufana, u n'wi kumile hi Sonto.	
MZAMANI:	U thiywile vito na xivongo?	5
MA'AM JOYCE:	I Hlanganani Munene.	
MZAMANI:	A va tile Manana kumbe xaka ra Piet?	
MA'AM JOYCE:	A ku tile hahani wa Piet.	
MZAMANI:	Hlamusela leswin'wana phela, u nga yimeli ku vutisiwa timhaka leti a wu fanele u ti hlaya.	10
MA'AM JOYCE:	Ndza tlhelela mundzuku. Ndzi ya vona ku kula ka n'wana no sala na yena loko Vukosi a ta tlhelela entirhweni, swi ta huma eka n'wina loko mi lava ku ta mi ta vona n'wana.	
MZAMANI:	Vona va fanele va tisa n'wana haleno ndzi ta n'wi vona. Ku nga ri mina ndzi yaka le ka vona hikuva Vukosi wa ha ri wa laha kaya, le Kremetart hi le nhoveni. Na wena a wu fanele u nga yi u ya tshama na vona. Piet a nga si va mukon'wana wa wena.	15
MA'AM JOYCE:	Ndzi nge va kombi nhlana loko swilo swi ri tani. Vanhu va ta ku yini?	
MZAMANI:	Kunene va ta ku yini loko u ya tshama na n'wana a nga si tekiwa.	20
MA'AM JOYCE:	Mina ndza tifambela ndzi ya vona matshamelo ya n'wana. A ndzi mi kombeli, ndzo mi byela.	
MZAMANI:	Na siku u nga famba u lo siya xipapilana ntsena. A ka ha lelaniwi kahle hi tshame hansi u ta famba na makungu, i ncini lexi a wu jahela xona?	25

- 3.12 Hi ku ya hi Xintu i vamani lava a va fanerile ku va kona loko n'wana wa Vukosi a beburiwa? (1)
- 3.13 Ma'am Joyce u vile na xiave xihi eka timhaka ta ku kumiwa ka n'wana? Hlamusela. (2)

- 3.14 Hlamusela mhaka ya nkoka leyi Ma'am Joyce a yi tumbetela nuna wa yena mayelana na timhaka ta le ntirhweni? (2)
- 3.15 Hlamusela leswi humeleleke endzhaku ka loko Ma'am Joyce a xavile yindlu na movha eKremetart. (2)
- 3.16 Handle ka ku hambana hi miehleketo loku nga kona eka ntshaho lowu, kombisa ku hambana kun'wana ka mavonelo loku nga kona exikarhi ka Mzamani na Ma'am Joyce. (2)
- 3.17 Xana i ntiyiso leswaku Ma'am Joyce a a lava ku ya tshama na n'wana eKremetart ke? Seketela. (2)
- 3.18 Mzamani u na ntlimbo wa le handle lowu a vangeriwaka hi nsati wa yena. Kombisa ntlimbo lowu. (2)
- 3.19 Swiendlo na mavulavulelo ya Mzamani swi hi dyondzisa yini mayelana na timhaka ta vumunhu? (2)
- 3.20 Loko a ku ri wena Mzamani a wu ta va u endle yini loko Ma'am Joyce a ku u tlhelela eKremetart? (2)
- [35]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA**XIVUTISO XA 4: NDZI NI TIMFANELO – SJ Malungana na NJ Maluleke****4.1 'NDZI NI TIMFANELO' –SJ Malungana**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

'Masungulo a vitaniwile ehofisini ya nhloko ya xikolo. Nhloko ya xikolo u ringetile ku tshinya Masungulo. U n'wi tsundzuxile hi ta milawu leyi bohiweke ya ku lawula ta mahanyelo ya vana exikolweni. Tindleve takwe a ti lo wanga! Munhu a ta kala a ku kumbe wa swi twa leswi a byeriwaka swona.

5

Nhloko ya xikolo u hetelele a vule leswaku, loko Masungulo o yisa emahlweni ni ku hanya hi ndlela yo hamboloka, ni ku lwisana ni milawu ya xikolo, u ta kombiwa gede.

Eka siku leri landzelaka, Masungulo onge a lo tlhomiwa tinsiva. Loko a fika exikolweni a sungule ku vulavula hi mhaka ya timfanelo, a vula leswaku yena a nga lavi ku tshimbisiwa ku tsala xikambelo xa ku hela ka lembe hikokwalaho ka swihesi leswi tateke tiko. Leswi pho, a a ri 'xinyamazana', a a ta hlamula kumbe ku vutisiwa hi mani? Vana hinkwavo va lo sungula ku khoma hi rhumbyana. Mhangeni a a swi tiva leswaku leswi va tlhontlheke mimpfi exisakeni, se hiloko va vuyile na yona.

15

Leswi xikambelo xa ka ntangha khume xa ku hela ka lembe a xi fanele ku sungula siku rero, swi n'wi bohile ku va a ya laha vana hinkwavo va ka ntangha khume a va tshamile kona, ku yimela nkarhi wa kaye leswaku va ta tsala xikambelo xa vona.'

- 4.1.1 Xana Masungulo a a vitaneriwa yini ehofisini ya nhloko ya xikolo? Boxa SWIMBIRHI ntsena. (2)
- 4.1.2 Nyika vito ra xikolo lexi Masungulo a dyondza eka xona. (1)
- 4.1.3 Hi xihi lexi a xi susumeta Masungulo ku va a tibyela leswaku yena u lwela timfanelo ta vanhu? (2)
- 4.1.4 Xana nhloko ya xikolo u endlile yini ku pfuna Masungulo ku cinca mahanyelo ya yena? Tsala mhaka YIN'WE. (2)

- 4.1.5 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.
Masungulo a a ri eka ntangha ...
A khume.
B nhungu.
C khumen'we.
D kaye. (1)
- 4.1.6 Hi ku vona ka wena xirungulwana lexi xi thiyiwile kahle nhlokomhaka ya xona? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.1.7 Kun'wana etsalweni mutsari u ri: '... Ku lwisana na milawu ya xikolo u ta **kombiwa gede**.' Xana u vula yini hi marito lawa tikisiweke? (2)
- 4.1.8 Hi xihhi xikhovolelo lexi nga kona eka xirungulwana lexi? (2)
- 4.1.9 Hlamusela ntlimbo lowu hlanganeke na Masungulo eka xirungulwana lexi. (2)
- 4.1.10 Loko wena a wu ri munghana wa Masungulo a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi matikhomelo ya yena. (2)

NA**4.2 'NDZI TLAKUSENI ...!' – NJ Maluleke**

Tlhela u hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA H

Loko nkarhi wu ya wu tshinela, Xitereke u tekile livhi a vuya kaya. Na vona valungu a va tivisiwile leswaku u ta va ni ntirho wa ku hlomisa. Loko a ta fika la'kaya u kumile Xitokisi a ngenile ehansi. Wonge hi nkarhi lowu va ka rixaka a va swi yiva-yivile leswaku xuma a a xi khupiwile le vukweni bya ndzisana. Kambe etindleveni ta N'wa-Nyonga a swi nga si fika. 'We' 5
n'wananga swa antswa u ya tivisa nghamu ya wena hi wexe leswaku hi le ndleleni. Leswo rhumela munhu swi nge he lunghi sweswi', ku tsundzuxa N'wa-Nyonga. 'Kunene swa fanela n'wina hahani,' Xitereka a hlamula. 'Hi kona ndzi ta kota ku lulamisa swin'wana ni lowa nghamu.' 'Sweswo swi kahle ngopfu. U fanele ku kuma un'wana mi ta kota ku khomisana ndlela. 10
Va te ndlela yi dya vambirhi, 'A hetelela hi ku dzaha fole ra tinhompfu.

Loko Xitereka ni muheleketi va ya fika *evukon'wanini*, timhaka a ti ri tin'wana. Va hlamarisiwe hi leswi swikandza swa va-amukeri va vuyeni a swi tika. A wonge a vo vona tintsumi ta Sathana hi byakwe. Loko Xitereka ni nxangwana va hlamuserile xikongomelo xa ku ta ka vona laha mutini, va va 15
hlamurile va ku: 'Ma hi hlamarisa. Hina hi kumile xiviko xa leswaku we'mukon'wana u lava xuma xa wena.'

- 4.2.1 Nyika vito ra tiko leri Tsatsawani a tshama eka rona. (1)
- 4.2.2 Kombisa vuxaka lebyi a byi ri kona exikarhi ka Xitereka na N'wa-Nyonga. (1)
- 4.2.3 Boxa khampani leyi Xitereka a a tirha eka yona. (1)
- 4.2.4 Xana Xitereka a saleriwile hi mali muni yo hetisa ku lovola? (1)
- 4.2.5 Hi byihi vumbhoni lebyi kombaka leswaku vuxaka bya Xitereka na Tsatsawani a byi nga ri kahle? (2)
- 4.2.6 Hi wihi nkongomelo wa xirungulwana lexi? (2)
- 4.2.7 Hlamula 'HI SWONA' kumbe 'A HI SWONA' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- Xitokisi a nga ri na nhlonipho eka Xitereka. (2)
- 4.2.8 Hlamusela xivangelo xa ku va xiphiqo lexi a xi ri kona eka ndyangu wa Hlavanwana xi helele endhuneni. (2)
- 4.2.9 Xana Mooidink u vula yini loko a ku: 'Na feme ya hoxa xandla eka ntirho wa mucato? (1)
- 4.2.10 Hi nga n'wi tsundzuxa yini Xitereka endzhaku ka loko a tivile leswaku vukati byi herisiwile. (2)
- 4.2.11 Hlamusela vonelo ra wena mayelana na hlamulelo ra manana Hlavanwana eka Xitereka. (2)

[35]**KUMBE**

XIVUTISO XA 5: XA MUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa**5.1 'N'WANA WA VANHU' – KA Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

'Khombani n'wananga, vita manaku a ta laha,' i Tahala a rhumaka Khombani loko a n'wi yisela swo lalela.	
'Me a ndzi nge n'wi koti, mhake u tshwile, u vumbulukavumbuluka le vudzumbelweni.' Ku na vula sweswo Khombani xo thamu, xi ya titirhela mintirho yo weta vanwi le handle na ku pfa xi tihlayela tibuku ta xona. Nkarhi wo ongola tinghamula a wu xi kalela hikuva xikambelo a xi ri enyongeni. Mapula a a vulavula swi nga heli, a cinacina emahlweni ka madoda na vabvana vambirhi. Leswi na xo chaya a ku ri hava, va n'wi phokotelela va kala va ku Xikovela i hosi. Ku na twa va nga ha hlaveleli o ehansi kwavava! Dyintonoro dyo vuyavuyani.	5 10
Phela vurhongo a byi xi tivi xisiwana. Vanhu va hangalakile hi vambirhimbirhi, hi un'weun'we na hi mintlawu. Khombani a nga va twangi ku famba ka vona. A a ri ku mameni ka buku ya Matimu loko a twa ximbatana xi ku gwavu!	
'Ndawu, Khombi!'	15
'Ahe! I Puresa naa?' Khombani a vula a ... 'Hi mina, ntsengele ya mina.'....'Ndzo fika sweswi, ndzi le ofeni sweswi, mavhiki mambirhi ntsena.' Puresa a swi andlala hi ku nyanyuka ka mahika lamakulu. Hi nkarhi lowu Khombani a xi vungavunga tibuku xi ti veketela evutshan'weni bya tona. Vun'wayin'wayi byi ri byona hakunene.	20

- 5.1.1 Xana Puresa a ta a huma kwihi loko a fika emutini wa Mapula? (1)
- 5.1.2 Hi xihhi xikongomelo xa Puresa xo endzela eka Mapula? (1)
- 5.1.3 I yini a xi endla leswaku Tahala a va muxavi wo hlawuleka eka Mapula? (1)
- 5.1.4 Xana Mapula u tikomba a ri mutswari wa njhani? (2)
- 5.1.5 Xana Mapula a a nyangatsiwa hi yini loko a hlamuriwa hi Khombani eka ntshaho lowu nga laha henhla? (2)
- 5.1.6 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini xirungulwana lexi xi nyikiwile nhlokomhaka ya 'N'wana wa vanhu'? (2)
- 5.1.7 Hikokwalaho ka yini swi tikomba wonge Puresa a a tile hi siku ra kahle eka Mapula? (2)

- 5.1.8 Hlamula 'HI SWONA' kumbe 'A HI SWONA' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
Puresa u kotile ku pfuna Mapula eka xirungulwana lexi? (1)
- 5.1.9 Kun'wana eka tsalwa mutsari u ri: 'Vunghana bya Puresa na Khombani byi kurile, byi hlukeya, byi baleka swiluva, byi tswala minkulungwana'. U vula yini? (2)
- 5.1.10 Wena u vona yi ri mhaka ya kahle leyi endliweke hi Puresa yo teka Mapula a ya tshama na yena emutini wa yena. Tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 5.1.11 Kombisa matitwelo ya wena ehenhla ka vunghana bya Mapula na Tahala. Tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

5.2 'NDLELA YA NYASUME' – SJ Malungana

Tlhela u hlaya ntshaho lowu landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

A ndza ha hlamarisa hi ku twa leswi a nge u lava ku vona nghamu yakwe. A nga va a ri Jane Malunghela? Aredzi, kumbe u na miti mimbirhi! Naswona hina ho sungula ku n'wi vona loyi.

Movha wu ndzundzile wu rhendzeleka na patu ro enghena eDuiwelskloof lera xisohehe. A hi nga si fika egaraje ya Duiwelskloof loko muchayeri a ndziwilita xivhilwana xo chayela a wu komba xindledyana xa maxangu. Loko hi enghenile eka xona a hi nga ha swi koti ku swi vona swa le mahlweni, a ho vona ntsena xindledyana xi ku thwaaa, wonge i nyoka ya rihlamalala. Ndzi teriwile hi miehleketo yo tlula hi fasitere, kambe loko ndzi tsundzuka leswaku ndzi ambarile xibelana xo fuwa ndzo yi bakanya. 10

Ndzi vona Laura a ndzi languta kambirhi kanharhu. Swivutiso leswi a a ri na swona hi leswi na mina a ndzi ri na swona. A hi ta burisa ku yini hikuva a hi tshamile exitulwini xa le mahlweni hi lo timiyelela hi khuluka hi xindledyanyana xexiya xa singita. Gondzo ro ya eNkowankowa a hi swi vona leswaku a ha ha ri eka rona, kambe a swi nga vutiseki hi ku olova. 15

Awara ya nhungu yi lo na ku ngolo, muchayeri o lumeka xiyanimoya; ko vulavula Vatsonga. A ku ri nkarhi wa mahungu exitichini xa Vatsonga. Hi lo rhiya tindleve hi ku whii!

- 5.2.1 Xana vanhwanyana lava a va ri emovheni lowu a va suka kwihi naswona a va ya kwihi? (2)
- 5.2.2 I yini lexi a xi endla leswaku va ehleketa ku muchayeri wa movha lowu a a va wu khandziyile a ri nuna wa Jane Malunghela? (2)

- 5.2.3 Xana muchayeri wa movha lowu u te i wa ka mani? (1)
- 5.2.4 A swi sukela kwihi ku kala muchayeri loyi a tikuma a chayela movha wa Jane Malunghela? (2)
- 5.2.5 Hikokwalaho ka yini muchayeri wa movha a pfulerile xiyanimoya hi awara ya nhungu? (2)
- 5.2.6 Hlamusela matikhomelo ya nsati wa muchayeri loko a ri na vanhwana lava a a va vona ro sungula. (2)
- 5.2.7 Hlamula 'HI SWONA' kumbe 'A HI SWONA' u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
Maphorisa ya khomile vanhu hinkwavo lava a va ri emovheni. (2)
- 5.2.8 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nyikiweke laha hansi.
Munhu loyi a chayela movha wa Jane a a ri ...
A mugwavuri.
B muchayeri.
C mufayi.
D muyivi. (1)
- 5.2.9 Hi ku vona ka wena i mhaka ya kahle ku kombela lifiti eka vanhu lava hi nga va tiviki ke? Nyika mavonelo ya wena ehenhla ka mhaka leyi. (2)
- 5.2.10 Loko un'wana wa vanhwanyana lava a a ri xaka ra wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini? (1)
- [35]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 6**

- 6.1 Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta, kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

KUMBE A NDZO LORHA – JM Magaisa

- 1 A byi ri vusiku bya nhlekanhi;
- 2 A ndzi etlele hi tihlo rin'we
- 3 Ndzi vona misava yi andlariwa bya sangu;
- 4 Hinkwaswo swa vutomi swi hlangana;
- 5 A ndzi ri xirho xa swa vutomi.
- 6 Ndzi vona mimfumo yi mbundzuka;
- 7 Yi hlanhleka bya tinyeleti to helela empfhukeni,
- 8 Miako ya tintshava yi n'oka;
- 9 Ku pfumaleka ni un'we wo hoxa nomo;
- 10 A ndzi ri hava nomo na mina.
- 11 Ndzi yimile ndzi halahala hi ku chava,
- 12 Ndzi halahala ndzi languta manana Afrika,
- 13 Mihloti ya tingana yi lema mahlo bya xilemu,
- 14 Ndzi twa rito, rito ntsena;
- 15 'Rhandza warikwenu ku kota loko u tirhandza.'
- 16 Ndzi halahala ku vona l'a byeriwa;
- 17 Ndzi tlherile ndzi languta manana Afrika;
- 18 Nhloko yakwe a yi tika hi tingana,
- 19 Swi ndzi vavisile ku vona tihosi ti kasa,
- 20 Rito a ri tswongile mongo wa matsolo ya tona.
- 21 Ndzi vona vantshuxeki va nyama va bohiwa hi moya,
- 22 Ndzi vona vabohiwa va nyama va ntshuxiwa hi moya,
- 23 Tipecana ta milenge ni mavoko ti vulula,
- 24 Tipecana ta byongo ti tsemeka va ntshuxeka,
- 25 Ndzi va vona va tlalamba hi ntlalambo wa vumunhu.
- 26 Ndzi langutile ndzi vona nkwangulatilo
- 27 A ndzi hatlanga ku twisisa nhlamuselo ya wona,
- 28 Ndzi tlhele ndzi twa rito, rito ntsena:
- 29 'Lowu i mujeko wa nhlangano wa vumunhu'
- 30 Ndzi te embilwini wu tlula mijeko ya misava.

- 6.1.1 Hi mintila leyi nga tluliki mune nyika mongo wa xithhokovetselo lexi. (3)
- 6.1.2 Xana mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 6 loko a ku: 'Ndzi vona mimfumo yi mbundzuka'? (2)

- 6.1.3 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'nkwangulatilo' leri kumekaka eka ntila wa 26. (2)
- 6.1.4 Eka ntila wa 2, mutlhokovetseri u ri: 'A ndzi etlele hi tihlo rin'we.' Xana ku etlela hi tihlo rin'we i ku endla yini?' (2)
- 6.1.5 Hlamusela mintila ya 21 na 22 leyi nge:
Ndzi vona vantshuxeki va nyama va bohiwa hi moya,
Ndzi vona vabohiwa va nyama va ntshuxiwa hi moya, (2)
- 6.1.6 Ntila wa 9 lowu wu nge: Ku pfumaleka ni un'we wo hoxa nomo wu vula leswaku ...
- Hlawula nhlamulo YIN'WE eka leti landzelaka:
- A ku ri hava na wo ahlamula.
B ku ri hava na swakudya.
C ku ri hava na wo hlamula.
D ku ri hava na wo dya. (1)
- 6.1.7 Hi wihi ntila lowu kombisaka leswaku tinxaka hinkwato ti fanele ti tshika ku vengana. (1)
- 6.1.8 Tiyisisa mhaka leyi mutlhokovetseri a yi vulaka ya ku va ... 'mujeko wa nhlango wa vumunhu wu tlula mijeko ya misava'. (2)
- 6.1.9 Hlamusela matirhiselo ya xihlambanyisi eka ntila wa 7. (2)

NA

- 6.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

MASASANA – TA Ngope

1	Ntirhisano ha wu vona,
2	Kambe lowu hundzeletaweke a wu laveki.
3	Namuntlha majaha va ndzi chaverile,
4	Ngati yanga yi hundzukile vuxungu.
5	A ndzi rhurhela vahundzi va ndlela,
6	A ndzi phamela lava khomeke hi ndlala,
7	Musa wa mbilu yanga wu ndzi sivela ku hlakahla nhloko,
8	Kasi a ndzo tichela mpfundze enhlokweni.
9	Namuntlha vunhwana byanga byi ndzi landzurile,
10	Milorho yi dyiwile hi xivungwana xa AIDS,
11	Vumundzuku byanga i khele ra vugimamusi,
12	Musa wanga wa ndzi avanyisa emahlweni ka hosi.
13	Mi nga sali buruku endzhaku n'we mi seleke,
14	Vununa-nuna bya dlayisa,
15	AIDS yi kona ya dlaya,
16	Masasana u fele enhoveni!

- 6.2.1 Hi mintila leyi yi nga tluliki mune vula leswi xitlhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona. (3)
- 6.2.2 Nyika nhlamuselo ya rito 'chaverile' leri kumekaka eka ntila wa 3. (2)
- 6.2.3 Ntila wa 11 lowu nge: 'Vumundzuku byanga i khele ra vugimamusi' wu kombisa yini hi vutomi bya munhu loyi? (2)
- 6.2.4 Hikokwalaho ka yini eka ntila wa 13 munhu loyi a ku 'n'we mi saleke.' (2)
- 6.2.5 Hi ku komisa hlamusela hungu leri paluxiwaka hi mintila ya 7 na 8. (2)
- 6.2.6 Moya wa xitlhokovetselo i wa njhani? Seketela. (3)
- 6.2.7 Tsavula ntila lowu kombaka xikhovolelo eka ndzimana ya 3 mayelana na ku lulama ka yena. (2)
- 6.2.8 Xana munhu loyi a vulavulaka eka xitlhokovetselo lexi u n'wi twela vusiwana ke? Seketela. (2)

[35]

KUMBE

XIVUTISO XA 7

- 7.1 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XIFAKI – TP Magaisa

- 1 Lexi hi xona xifaki xa mina,
- 2 Hi xona ximiyetanyoka xa mina,
- 3 Hi xona tlhari ra ndlala eka mina,
- 4 I xitlhangu xa khwiri ra mina,
- 5 Ndzi tshikeni ndzi xi lilinga.
- 6 Loko mi ndzi twa ndzi vulavulela emarhameni,
- 7 Ndzi va ndzi fundze xona enon'weni,
- 8 Phela xona i xiaka miri xa mina,
- 9 Hinkwako ndzi famba naxo,
- 10 Ndzi nge xi siyi, ndlala i yikulu etikweni.
- 11 Ndzi tshikeni ndzi dya swa nyuku wa mina,
- 12 Ndzi khumuza ndzi khavuta,
- 13 A ndzi lo yiva ndzi tshikeni ndzi khojeta,
- 14 I mintirho ya mavoko ya mina,
- 15 I ntamu wa mina lowu.
- 16 Mi nga ndzi vangisi n'wina malolo,
- 17 A mi ri kwihi loko ndzi rima?
- 18 I 'ndza kombela' wa yini?
- 19 A va kombeli ko rimiwa la,
- 20 Kasi swandla sweswo i swa yini?
- 21 A hi swo tirha xana?
- 22 Mina ndzi dya hi mbilu yo basa paa!
- 23 Phela i nyuku wa mina,
- 24 Hayi n'wina va-marhandza-teka,
- 25 N'wina mi ta dya ku vona.

- 7.1.1 Hi mintila leyi nga tluliki mune hlamusela leswi xitlhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona. (3)
- 7.1.2 Tsavula ntila eka ndzimana ya vumbirhi lowu kombisaka leswaku munhu loyi wa chava ku lahlekeriwa hi leswi a nga na swona. (1)
- 7.1.3 Mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 2 lowu nge: 'Hi xona ximiyetanyoka xa mina'? (1)
- 7.1.4 Hlamusela xikongomelo xa ku va mutsari a tirhisile riencisi 'paa!' eka ntila wa 22. (2)
- 7.1.5 Rito ku 'lilinga' ri vula ku nwa. Xana mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 5 loko a ku, 'Ndzi tshikeni ndzi xi lilinga'? (2)

- 7.1.6 Kombisa leswi mutsari a lavaka ku tshikelela swona eka mintila ya 2, 3 na 4. (2)
- 7.1.7 Kombisa nkoka wa mbuyelelo wa marito 'nyuku wa mina' eka mintila ya 11 na 23. (2)
- 7.1.8 Mutlhokovetseri eka ntila wa 24 u ri: 'Hayi n'wina va-marhandza-teka'. Va-marhandza-teka u vula:
- Hlawula nhlamuselo leyi nga yona eka leti nga laha hansi.
- A Vanhu vo rhandza ku teka swa van'wana.
B Vanhu vo ka va nga chavi ku teka swa van'wana.
C Vanhu vo rhandza ku nyikiwa.
D Vanhu vo kombela ngopfu. (1)
- 7.1.9 Mutlhokovetseri a nga va a titwa njhani eka ndzimana yo hetelela. Seketela nhlamulo ya wena hi ku tshaha ntila wun'we. (2)
- 7.1.10 Endzhaku ka ku hlanya ndzimana ya 3 ya xitlhokovetselo lexi, u titwa njhani hi endlelo ra munhu loyi? (1)

NA

- 7.2 Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

VUNENE BYA VAKWETSIMI – VD Salani

- 1 U va vona hi mavala,
- 2 U twa hi ku tlatlarhuka,
- 3 Onge yena o va madzingandleve.
- 4 Va cina ngi a ri nga ha tlhavi,
- 5 Van'wana ku n'wi rilela va vona swi antswa.
- 6 Swiambalo mpferhumpferhu; ku timbeyambeya.
- 7 Minyikelo yi tlhemula ni nkwana,
- 8 Yi khapa bya gandlati leri hlundzukeke.
- 9 Va hun'wela vukwembu bya vambe,
- 10 Ku pfumaleka na wo toloka.
- 11 Ku tsandzeka ni wo tokolo!
- 12 I nguvumavala matshangakuhlaya!
- 13 Swikunguva swa mavalavala.
- 14 Ku kombana hi tintiho?
- 15 Loyi u sandza luya!
- 16 Swona u ri hava xa vumbirhi u nga alaphiwa?
- 17 Swicele swo kwetsima ...
- 18 Ku na heta ku timbeyambeya,
- 19 Loko se va lo mpfiku, hi moya!
- 20 Va hetile ku vulavula hi tindzimi,
- 21 Va makanyeka bya ntlhambi lowu yaka edibini:
- 22 Ku va leti na letiya!
- 23 TiBENZ na tiBMW ta pfurhuta,
- 24 Ti tsundzukile khasitadi ni jeli.
- 25 Laha ndleleni he swisiwana swa Hosi
- 26 Ho sala no funya ritshuri.
- 27 I mani a nga ta rhandza wa rikwerhu...!
- 28 Mutsoniwa la nge ku kombeleni wa papalatiwa,
- 29 Swi vangela mahlo!
- 30 Va ganyukisa sweswo va nga n'wi voni,
- 31 Va nga ta kuma makaroni ya wele hi tinhongana.

- 7.2.1 Katsakanya hungunkulu leri mutlhokovetseri a lavaka ku ri hundzisa hi xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki mune. (3)
- 7.2.2 Tsavula ntila eka ndzimana ya 1 lowu kombisaka mavulavulelo na mayimbelelelo yo ba huwa laha munhu a nga lawuliki na rito ra yena. (2)
- 7.2.3 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito 'swikunguva' leri nga eka ntila wa 13. (2)

- 7.2.4 Eka mintila ya 10 na 11 ku na ntlangiso wa marito. Tsavula marito MAMBIRHI lawa mutsari a tlangeke hi wona. (2)
- 7.2.5 Xana ntila wa 18 lowu nge, 'Ku na heta ku timbeyambeya,' wu paluxa thoni muni eka xitlhokovetselo lexi. (1)
- 7.2.6 Ntila wa 23 lowu nge: 'TiBENZ na tiBMW ta pfhurhuta,' wu ku tumbuluxela xifaniso muni xa le miehlekeweni? (2)
- 7.2.7 Nhlokomhaka ya xitlhokovetselo lexi i xikhovolelo. Kombisa ndlela leyi yi khovolelaka hi yona. (2)
- 7.2.8 Xana mhaka leyi mutsari a vulavulaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi ya khorwisa ke? Seketela. (2)
- 7.2.9 Kanela xikongomelo xa mutsari xa ku tsala xitlhokovetselo lexi? (2)
- [35]**

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70